

F. M. DOSZTOJEVSZKIJ

PUSKIN (VÁZLAT)¹

**ELHANGZOTT AZ OROSZ IRODALOM KEDVELŐINEK
TÁRSASÁGA JÚNIUS 8-I ÜLÉSÉN**

„Puskin rendkívüli jelenség, és talán az orosz szellem egyedüli megnyilvánulása” – mondta Gogol.² A magam részéről még azt tenném hozzá: és egyben profetikus megnyilvánulása is. Igen, nekünk mindannyiunknak, oroszoknak, feltűnésében van valami kifejezetten profetikus. Puskin éppen valódi öntudatunk legelején lép elő, akkor, amikor ez az öntudat még épphogy csak kialakult, és megszületett társadalmunkban egy teljes évszázaddal a péteri reform után –, és Puskin megjelenése erőteljesen hozzájárult ahhoz, hogy sötét utunkat új, iránymutató fény világítsa be. Puskin ebben az értelemben prófécia és útmutatás. Ami engem illet, nagy költőnk tevékenységét három szakaszra osztom. Most nem irodalmi kritikusként beszélek: művészi tevékenységét érintve csupán azt a gondolatot szeretném megvilágítani, amely szerint Puskin profetikus jelentőséggel rendelkezik számunkra, továbbá azt, hogy mit értek ezen a kifejezésen. Mellékesen szeretném megjegyezni, hogy Puskin tevékenységének korszakai nem különülnek el éles határvonallal egymástól. Az *Anyegin* eleje például, szerintem még a költő tevékenységének első korszakához tartozik, az *Anyegin* befejezése viszont a második korszakra esik, amikor Puskin már meglelte eszményeit a hazai földön, és szerető, látnoki lelkével teljes egészében elfogadta és megszerette ezeket az eszményeket.³ Azt is szokták mondani, hogy tevékenységének első korszakában Puskin európai költőket utánozott, Parny, André Chénier-t és másokat, de

¹ A tanulmány eredeti megjelenési helye: DOSZTOJEVSZKIJ, Fjodor Mihajlovics: *A történelem utópikus értelmezése. Tanulmányok*. Szerkesztette: Sisák Gábor. Budapest, Osiris, 1998. 122–143. FILIPPOV Szergej – SISÁK Gábor: *Jegyzetek*. Uo. 224–227. – K. K. szerk. megj.

Vö.: uo. 224: *Az író naplója* 1881. évi egyetlen számának második fejezeteként jelent meg. A fordítás a következő kiadás alapján készült: ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: *Полное собрание сочинений*. Т. 26. Ленинград, 1984. 136–149.

² Dosztojevszkij itt Gogol *Néhány szó Puskinról* című írásából idéz (amely 1832-ben íródott és 1835-ben jelent meg Gogol *Arabeszkek* című gyűjteményes kötetének első részében).

³ Puskin a *Jevgenyij Anyegint* 1823-ban kezdte el írni, és 1831-ben fejezte be.

legfőképpen Byront.⁴ Igen, kétségtelen, hogy Európa költői nagy hatással voltak zsenijének fejlődésére, és e hatásukat meg is őrizték Puskin egész élete folyamán. Ennek ellenére még Puskin első elbeszélő költeményei sem voltak pusztán utánpótlások, úgyhogy már bennük is megnyilvánult zsenijének rendkívüli önállósága. Az utánpótlásokban sohasem jelenik meg a szenvedés olyan önállósága és az öntudat olyan mélysége, ahogy azt Puskin jelenítette meg például a *Cigányok*ban, abban az elbeszélő költeményben, amelyet teljes egészében művészi tevékenységének első korszakához sorolok.⁵ Az alkotás erejéről és lendületéről már nem is beszéllek, ami nem nyilatkozhatott volna meg ilyen mértékben, ha csupán utánpótlásokról lenne szó. A *Cigányok* főhősében, Aleko típusában már megmutatkozik az az erős és mély, teljesen orosz gondolat, amelyet később olyan harmonikus teljességben fejezett ki a költő az *Anyegin*ben, ahol szinte ugyanaz az Aleko jelenik meg, de már nem fantasztikus megvilágításban, hanem tapinthatóan reális és érthető alakban.⁶ Puskin Alekóban már megtalálta és zseniálisan megmutatta azt a szerencsétlen nyughatatlan vándort, aki nem leli helyét saját hazájában, azt a történelmi orosz szenvedő embert, aki történelmileg olyannyira szükségszerűen jelent meg a néptől elszakított társadalmunkban. Ezt a típust természetesen nem csak Byrontól merítette. Ez a típus igaz, és hibátlanul megragadott, ez a típus állandó és hosszú időre megtelepedett itt nálunk, a mi orosz földünkön. Ezek az orosz otthonra nem lelő vándorok mind a mai napig folytatják vándorlásukat, és úgy tűnik, még sokáig nem fognak eltűnni. És ha ugyan ma már nem is járnak cigánytáborokba, hogy a cigányoknál, a cigányok vad és sajátos életében keressék egyetemes eszményeiket, és reméljenek megnyugvást a természet ölében a mi orosz, művelt társadalmunk zavaros és képtelen életétől szabadulva, úgy mindenképpen belevetik magukat a szocializmusba, amely még nem létezett Aleko idejében, új hittel lépnek az új mezőre, buzgón munkához látva rajta, abban a hitben, ahogyan Aleko is, hogy fantasztikus tevékenységükkel nem csupán saját céljaikat és saját maguk boldogságát érik el, hanem az egyetemes boldogságot is megteremtik. Mivel az orosz vándornak nem másra, mint az egyetemes boldogságra van szüksége ahhoz, hogy megnyugodjon: olcsóbban nem békél meg – persze amíg csak az elméletről van szó. Ez egyre csak ugyanaz az orosz ember, csak éppen más időben jelent meg. Ez az ember, ismétlem, éppen a nagy péteri reform utáni második évszázad elején jelent meg a mi, a néptől és a népi erőktől elszakadt, mű-

⁴ *Évariste-Désiré de Parny* (1753–1814) – francia költő; *André Chénier* (1762–1794) – francia költő; *George Gordon Byron* (1788–1824) – angol költő.

⁵ Puskin 1824-ben írta a *Cigányok* című elbeszélő költeményét.

⁶ A *Puskin-beszéd*hez készített vázlatokban Dosztojevszkij részben önletrajzi párhuzamot is von saját maga és Aleko-Anyegin között: „Mutassanak rá akkor neki [Aleko-Anyeginnek – S. G.] Fourier rendszerére, amely akkor még *ismeretlen* volt, és örömmel kezdett volna hinni benne, minden erejével dolgozni kezdett volna az érdekében, és ha ezért száműzték volna valahová, akkor boldognak tartotta volna magát. Akadt volna egy külső egyetemes tevékenység – az első csalódásig, természetesen [...] De akkor még nem létezett Fourier rendszere” (26. k., 215–216; 454).

velt társadalmunkban. Ó, a művelt társadalomhoz tartozó oroszok túlnyomó többsége annak idején, Puskin korában is, mint ahogy napjainkban is, békésen szolgált vagy szolgál csinovnyikként a kincstárnál, a vasútnál vagy a bankoknál, vagy egyszerűen csak a pénzszerzés egyik vagy másik módjával van elfoglalva, vagy mi több, a tudományokkal is foglalkozik, előadásokat tart – és mindezt rendszeresen, lustán és békésen, fizetés ellenében, preferánsszal, és anélkül, hogy eszébe jutna cigánytáborba vagy más, korunknak megfelelőbb helyre menekülni. A legtöbb, hogy egy kicsit megmártózik a liberalizmusban, amihez „az európai szocializmus árnyalatát” keveri, amely szocializmus ugyanakkor egyfajta orosz jólelkűség jellegzetességeit viseli magán, de hiszen mindez csupán a kor kérdése. Mit számít az, hogy az egyik még el sem kezdett nyugtalankodni, a másik viszont már eljutott a bezárt ajtóig, és alaposan beverte a fejét. Ugyanaz vár majd mindannyiukra a maga idejében, ha nem térnek rá a néppel való alázatos érintkezés menekvést jelentő útjára. De még ha nem is mindannyiukra vár ez a sors: elegendők csak a „kiválasztottak”, elegendő, ha a nyugtalanok csupán egy tizedrészt tesznek ki, és a maradék hatalmas többségnek nem lesz miattuk nyugalma. Aleko természetesen még nem tudja megfelelően kifejezni bánatos vágyakozását, nála mindez még valahogyan elvontan jelenik meg, nála csupán a természet utáni vágyakozás van jelen, a nagyvilági társaság elleni berzenkedés, az egyetemes törekvések, a valahol és valaki által elvesztett igazság siratása, azé az igazságé, amelyet ő maga sehogy sem képes újra megtalálni. Itt van egy kevés Jean-Jacques Rousseau-ból. Maga sem tudná megmondani természetesen, hogy miben áll ez az igazság, hol és miben jelenhetett volna meg, és pontosan mikor vészett el, de szenvedése őszinte. Az álmodozó és türelmetlen ember még egyelőre csak a külső jelenségektől reméli a megváltást, és ennek így is kell lennie: „az igazság, úgymond, valahol rajta kívül, talán valahol más országokban van, például az európaiakban, szilárd történelmi berendezkedésükkel, kialakult társadalmi és polgári életükkel”. És sohasem fogja megérteni, hogy az igazság mindenekelőtt öbenne magában lakozik, de hogyan is érthetné meg: hiszen maga is idegen saját országában, egy egész évszázad szoktatta el a munkától, kultúrája nincs, négy fal között nőtt fel, mint egy intézeti lányka, különös és számára nem érthető kötelességeknek tett eleget, aszerint, hogy melyik osztályba tartozik abból a tizennégyből, amelyre a művelt orosz társadalom oszlik.⁷ Ő egyelőre még csak egy letépett,

⁷ Nagy Péter 1722. január 24-i rendeletével került bevezetésre „Az összes katonai, polgári és udvari tisztség rangtáblázata”, az úgynevezett Rangtáblázat, amely az állami szolgálat menetét szabályozta Oroszországban. A Rangtáblázat a katonai, polgári és udvari tisztségek egymásnak megfelelő 14, hierarchiába rendezett osztályát állította fel. Az alsóbb rangosztályok személyes, a felsőbbek örökletes nemességgel jártak. Nagy Pétertől III. Péter 1762-es rendeletéig, illetve az azt megerősítő, Nagy Katalin által a nemesség számára kiadott Adománylevél (1785), a nemesség tagjai számára az állami szolgálat kötelező volt. A Rangtáblázat számos változtatáson átesve 1917-ig fennmaradt. Ahogy Dosztojevszkijnél is szerepel, a péteri állam, illetve az ezzel az állammal szorosan össze-

a szélben sodródó fűszál. És ő érzi ezt, és gyötrődik is miatta, gyakran nagyon is fájdalmasan! És mi van abban, hogy talán az ősi nemesség tagjaként és, ami még valószínűbb, jobbágyok birtokosaként, nemességének szabadságából következően megengedte magának azt a kis ábrándot, hogy lelkesedjen a „törvény nélkül” élő emberekért, és egy időre medvét vezetett és táncoltatott a cigánytáborban? Érthető, hogy egy nő, egyik költőnk szavaival élve, egy „vad nő” nyújthatta számára leginkább a gyötrő vágyakozástól való szabadulás reményét, és ő könnyelműen, de szenvedélyes hittel menekül Zemfirához: „Íme, úgymond, itt az én menekvésem, talán éppen itt van az én boldogságom, a természet ölen, távol a világtól, itt, ezeknél az embereknél, akik nem ismerik a civilizációt és a törvényeket!” És mi történik: a legelső alkalommal, amikor összeütközésbe kerül a vad természet feltételeivel, nem állja ki a próbát, és vér festi vörösre a kezét. Nem hogy az egyetemes harmónia, de még a cigányok számára is alkalmatlannak bizonyult ez a szerencsétlen álmodozó, és a cigányok – mindenfajta bosszúállás és harag nélkül, méltóságteljesen és egyszerűen – elűzik őt:

Hagyj minket el, te gőgös ember,
Vadak vagyunk mi. Mit se rendel
Nekünk a törvény. Nem ölünk:
Vér, büntetés nem kell nekünk.⁸

Mindez természetesen fantasztikus, de ez a „gőgös ember” valóságos és pontosan megragadott. És nálunk elsőként Puskin ragadta meg, ezt nem szabad elfelejtenünk. Igen, igen, mihelyt valami nem a kedve szerint történik, haragvón lesújt és visszavág, hogy sérelmét megbosszulja, vagy ami még valószínűbb, eszébe jut, hogy a tizennégy osztály egyikébe tartozik, és talán (hiszen ez is nem egyszer megtörtént már), maga kiált a lesújtó és visszavágó törvény után, és megidézi, csak hogy személyes sérelmét megtorolja. Nem, ez a zseniális elbeszélő költemény nem utánzat! Itt már lassan kezd megjelenni a kérdés, „az átkozott kérdés” orosz megoldása a nép hite és igazsága szerint: „Alázkodj meg, gőgös ember, és mindenekelőtt törd le a gőgödöt. Alázkodj meg, mihaszna ember, és mindenekelőtt saját meződön munkálkodjál” – így hangzik a megoldás a nép igazsága és a nép értelme szerint. „Nem rajtad kívül van az igazság, hanem saját magadban; találd meg önmagadat saját magadban, vesd alá önmagadat saját magadnak, vedd birtokba önmagadat – és meglátod az igazságot. Nem a dolgokban van ez az igazság, nem rajtad kívül és nem is valahol a tengeren túl, hanem mindenekelőtt saját tulajdon munkádban önmagad felett. Ha legyőzöd, megbékítéd magad – olyan

függő úgynevezett „művelt társadalom” és a Rangtáblázat által érintett személyek köre nagyjából egybeesett.

⁸ Idézet Puskin *Cigányok* (1824) című elbeszélő költeményéből, az öreg cigányvajda Alekóhoz intézett szavai. Hegedüs Géza fordítása.

szabad leszel, olyan szabadság részese, amit eddig elképzelni sem tudtál, nagy ügyet kezdesz el, és másokat is szabaddá teszel, meglátod majd a boldogságot, mert életed üressége megszűnik, és megérted végre népedet és néped szent igazságát. Az egyetemes harmóniát nem találod meg sem a cigányoknál, sem máshol, ha elsősorban te saját magad vagy méltatlan rá, ha haraggal és göggel vagy teli, és ingyen követeled az életet, miközben nem is gondolsz rá, hogy fizess érte”. A kérdés ilyen megoldása Puskin elbeszélő költeményében már jól láthatóan megmutatkozik. És még világosabban jut kifejezésre a *Jevgenyij Anyegin*ben, amely már nem fantasztikus költemény, hanem tapinthatóan reális mű, amelyben a valóságos orosz életet olyan alkotóerővel és olyan tökéletességgel jelenítette meg a szerző, amire nincs példa Puskit megelőzően, de talán még utána sem.

Anyegin Pétervárról érkezik, feltétlenül Pétervárról, erre mindenképpen szükség volt a műben, és Puskin nem hagyhatott figyelmen kívül hőse életrajzában egy ilyen jelentős valós elemet. Újra megismétlem, hogy ez ugyanaz az Aleko, különösen később, amikor bánatában így kiált fel vágyakozva:

Mért nem fekszem most én is itten,
Mint a tulai szélütött bíró?⁹

De most, a mű elején még félig piperkőc és nagyvilági ember, és még túlságosan is keveset élt ahhoz, hogy teljesen ki tudott volna ábrándulni az életből. De már kísérteni és nyugtalanítani kezdi a

Nemeslelkű ördöge titkos unalomnak.¹⁰

Ezen az eldugott vidéken, hazája szívében, természetesen nincs otthon. Nem tudja, mihez kezdjen itt, és úgy érzi magát, mintha vendégségbe jött volna saját otthonába. Később, amikor bánatos vágyakozásában saját hazájában és külföldi országokban bolyong, mint kétségtelenül okos és kétségtelenül őszinte ember, az idegenek között is még inkább idegennek érzi önmagát önmaga számára. Igaz, a hazáját ő is szereti, de nem bízik meg benne. Természetesen a hazai eszményekről is hallott már valamit, de azokban sem bízik. Csak abban hisz, hogy a hazai mezőn teljességgel lehetetlen bármiféle munka, és azokra, akik ezt lehetségesnek tartják – akik akkor is éppoly kevesen voltak, mint ma – szomorkás gúnnyal tekint. Lenszkijt egyszerűen nyugtalan vágyakozásában ölte meg, ki tudja, talán az egyetemes eszmény utáni vágyakozásában – ez túlságosan is jellemző ránk, ez valószínű. Tatjana egészen más: határozott típus, és szilárdan áll a talaján. Mélyebb Anyeginnél, és természetesen okosabb is nála. Már egyedül nemes

⁹ Puskin: *Jevgenyij Anyegin. Részletek Anyegin utazásából* (Áprily Lajos fordítása alapján).

¹⁰ Idézet Nyikolaj Nyekraszov (1821–1878) *Отрадно видеть, что находим* (1845) kezdősorú verséből.

ösztönével is előre érzi, hogy hol és miben rejlik az igazság, ami kifejeződésre is jutott a költemény befejezésében. Talán Puskin jobban tette volna, ha művét Tatjánáról nevezi el, és nem Anyeginről, mivel kétségtelenül Tatjana a mű főhőse. Pozitív típus, és nem negatív, a pozitív szépség típusa, az orosz nő apoteózisa, és a költő vele mondatja el a költemény fő gondolatát Tatjana és Anyegin utolsó találkozásának híres jelenetében.¹¹ Mi több, azt is mondhatjuk, hogy az orosz nő ilyen szépségű pozitív típusa többé nem ismétlődött meg szépirodalmunkban – talán csak Liza alakjának kivételével Turgenyev *Nemesi fészekjében*.¹² De mivel Anyegin megszokta, hogy mindenre fölénytelenséggel tekintsen, ezért aztán, amikor először találkozott vele azon az eldugott vidéken, nem vette észre Tatjánát a tiszta, ártatlan leány szerény alakjában, aki először annyira elbátortalanodott a jelenlétében. Anyegin nem volt képes észrevenni a szegény leányban a befejezettséget és a tökéletességet, és talán valóban csak „erkölcsi embriót” látott benne.¹³ Tatjana lenne ez az embrió, különösen azután, hogy megírta levelét Anyeginnek! Ha van valaki, aki az erkölcsi embrió nevet érdemli a műben, akkor az természetesen ő maga, Anyegin, ehhez semmi kétség sem fér. De Anyegin egyáltalán nem is ismerhette meg Tatjánát: hát ismeri ő az emberi lelket egyáltalán? Ez egy elvont ember, aki nyugtalanul álmodozik egész élete során. Nem ismerte fel Tatjánát később sem, Pétervárott, az előkelő hölgy alakjában sem, amikor, Tatjánának írt leveléből vett szavai szerint, „lelkével értette meg, milyen tökéletes Tatjana lénye”.¹⁴ De ezek csak szavak: Tatjana úgy haladt el Anyegin mellett Anyegin életében, hogy Anyegin nem ismerte fel, és nem értékelte őt érdeme szerint; regényüknek ez a tragédiája. Ó, ha akkor, falun, első találkozásukkor, betoppan Angliából Childe Harold, vagy mi több, valamilyen úton-módon maga Lord Byron,¹⁵ és felfigyel Tatjana félnék és szerény szépségére, és Anyegin figyelmét felhívja rá – ő, akkor Anyegin nyomban elámult és meglepődött volna, mert hiszen ezekben az egyetemes szenvedőkben időnként olyan sok szellemi szolgálalkúság lakozik!¹⁶ Am erre nem került sor, és az egyetemes harmónia keresője, miután pré-

¹¹ A *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezetének 11–47. versszakairól van szó.

¹² Ivan Turgenyev *Nemesi fészek* (*Дворянское гнездо*, 1859) című regényének egyik központi alakja Liza Kalityina. Nyikolaj Sztrahov visszaemlékezése szerint Dosztojevszkij a beszéd elmondása közben ehhez a részhez még hozzátette ezt is: „...és Natasa alakjának kivételével Tolsztoj *Háború és békéjében*”, de Dosztojevszkij szavait elnyomta a Turgenyev nevének elhangzásakor kitörő tetszésnyilvánítás, és így azokat szinte senki sem hallotta.

¹³ Dosztojevszkij itt az „embrió” kifejezést minden bizonnyal Belinszkij nyomán használja, aki Puskinról írt cikksorozatának kilencedik darabjában nevezte Tatjánát „embriónak”.

¹⁴ Pontatlan idézet a *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezetéből (32., Anyegin levele Tatjánának; Galgóczy Árpád fordítása alapján).

¹⁵ *Childe Harold* – George Gordon Byron azonos című költeményének főhőse.

¹⁶ Dosztojevszkij így írt a *Bűn és bűnhődés*hez készített vázlatokban: „A nihilizmus – a gondolat szolgálalkúsége. A nihilista – a gondolat lakója.” Satov így beszél az ateistákról az *Ördögökben*: „Papíremlékek, ez mind a gondolkodás szolgálalkúségétől van.” Az *Ördögökhöz* készített vázlatokban így ír: Sztaszulevics [Mihail Matvejevics, 1826–1911; „liberális” történész és szerkesztő – S. G.]

dikációt tartott Tatjánának, és mégis igen tisztességesen járt el, útnak indult a maga egyetemes szomorú vágyakozásával és kezén a buta haragjában kiontott vérrel, hogy bolyongjon szerte a hazájában, ügyet sem vetve Tatjánára, és közben egészségtől és erőtől duzzadva így kiáltozzon átkozódva:¹⁷

Erős és ifjú életem;
Mit várok hát? ó, istenem!¹⁸

Ezt Tatjana megértette. A költő halhatatlan versszakokban ábrázolta regényében Tatjánát, amint éppen felkeresi ennek az olyannyira csodálatos és számára még olyannyira titokzatos embernek a házát.¹⁹ E sorok művészi tökélyéről, utolérhetetlen szépségéről és mélységéről már nem is beszélek. És itt van Tatjana Anyegin szobájában, nézegeti a könyveit, tárgyait, holmijait, rajtuk keresztül igyekszik megfejteni a férfi lelkét, megoldani az előtte álló talányt, és végül ez az „erkölcsi embrió” tűnődve, különös mosollyal az ajkán megáll, megsejtve a talány megoldását, és halkán ezt suttogja a férfiről:

Avagy csupán paródia.²⁰

Igen, ezt kellett suttognia, Tatjana megfejtette a talányt. Pétervárott, később, sok év múltán, újabb találkozásuk alkalmával már teljesen ismeri Anyegint. Mellesleg ki mondta, hogy a nagyvilági, az udvari élet károsan hatott Tatjana lelkére, és részben a nagyvilági dáma helyzete és az új nagyvilági fogalmak okozták, hogy Tatjana elutasította Anyegint?²¹ Nem, ez nem így volt. Nem, ez ugyanaz a Tánya, ugyanaz a korábbi falusi Tánya! Nem romlott meg, ellenkezőleg, lehangolja ez a fényűző pétervári élet, megtört és szenved; gyűlöli helyzetét mint nagyvilági hölgyét, és aki másként ítélkezik róla, az egyáltalán nem érti, mit akart mondani Puskin. És íme, Tatjana határozottan mondja Anyeginnek:

De másnak szánt a sors oda,
S hűtlenné nem leszek soha.²²

és elvbarátai „lakájnak születtek”, mivel „a mai liberálisunk elsősorban lakáj”; „a nyugatosság szolgálalkúság, a gondolat szolgálalkúsége”.

¹⁷ A *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezetének 12. és 13. versszakáról van szó és a *Részletek Anyegin utazásából* címet viselő részről.

¹⁸ *Jevgenyij Anyegin. Részletek Anyegin utazásából.* (Galgóczy Árpád ford.)

¹⁹ A *Jevgenyij Anyegin* VII. fejezetének 16–25. versszakairól van szó.

²⁰ *Jevgenyij Anyegin* VII. fejezet, 24. (Galgóczy Árpád ford.)

²¹ Dosztojevszkij itt egyfelől Belinszkij Puskinról szóló cikksorozatának kilencedik darabjával, másfelől a „nihilista” Dmitrij Ivanovics Piszarev (1840–1868) felfogásával vitázik.

²² *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezet, 47. (Áprily Lajos ford.)

Ezt éppen mint orosz asszony mondta, ebben áll apoteózisa. Tatjana mondja ki a műben rejlő igazságot. Ó, egy szót sem szólok Tatjana vallási meggyőződéséről, a házasság szentségéről vallott nézeteiről – nem, mindezt nem érintem. Akkor vajon azért mondott-e le arról, hogy kövesse Anyegint, bár maga mondta Anyeginnek: „szeretem önt”,²³ mert „mint orosz asszony” (és nem mint holmi déli vagy francia) képtelen egy ilyen merész lépésre, nincs ereje, hogy elszakítsa béklyóit, nincs ereje, hogy feláldozza a rang, a gazdagság, a nagyvilági pozíció csábító előnyeit, az erény feltételeit? Nem, az orosz nő bátor. Az orosz nő bátran vállalja azt, amiben hisz, és Tatjana tanúbizonyságot tett erről. De Tatjánát „másnak szánta a sors oda, s hűtlenné nem lesz soha.” Kihez, mihez lesz hű? Miféle kötelességhez? Ehhez az öreg tábornokhoz, akit úgysem képes szeretni, mivel Anyegint szereti, és akihez csupán azért ment feleségül, mert „jó anyja sírva könyörgött gyermekének”,²⁴ és megsértett és megsebzett lelke pedig csupa kétségbeeséssel volt tele, egyetlen reménysugár nélkül? Igen, ehhez a tábornokhoz lesz hű, aki a férje, becsületes ember, szereti és tiszteli őt, büszke rá. Igaz, hogy „jó anyja könyörgött gyermekének”, de hiszen ő volt az, aki igent mondott, ő esküdött meg neki, hogy hű felesége lesz. Igaz, hogy kétségbeesésében ment hozzá feleségül, de ez a férfi most a férje, és az ő hűtlensége szégyent, gyalázatot hozna a fejére, és a sírba döntené. És vajon alapozhatja-e az ember a boldogságát egy másik ember boldogtalanságára? A boldogság nem csupán a szerelem örömeiben áll, hanem a szellem magasabb rendű harmóniájában is. Mi lenne képes megnyugtatni a szellemet, ha becstelen, könyörtelen, embertelen cselekedet áll az ember mögött? Tatjana szökjön meg csupán azért, mert, úgymond, „itt van az én boldogságom”? De miféle boldogság az, amely más boldogtalanságára épül? Már megbocsássonak, de képzeljék el, hogy Önök saját maguk építik az emberi sors épületét, azzal a céllal, hogy a legvégén boldoggá tegyék az embereket, végre elhozzák számukra a nyugalmat és a békét. És képzeljék el azt is, hogy ehhez csupán egyetlen egy emberi lényt szükséges és kell feltétlenül meggyötörni, sőt mi több, ez a lény még csak nem is túlzottan érdemdús, hanem bizonyos szempontból még nevetséges is, nem egy Shakespeare, hanem egyszerűen csak egy becsületes öregember, egy fiatal feleség férje, aki vakon hisz felesége szerelmében, bár a szívét egyáltalán nem ismeri, tiszteli őt, büszke rá, boldog vele, és nyugodtan él. Csak szégyent kell hozniuk erre az emberre, meg kell becsteleníteniük, és gyötörniük, és e meggyalázott öregember könnyein kell az épületüket felépíteniük. Vállalnák-e ilyen feltétellel az épület felépítését? Ez itt a kérdés. És képesek-e Önök akár csak egyetlen pillanatra is feltételezni azt a gondolatot, hogy azok az emberek, akik számára ezt az épületet emelték, saját maguk beleegyeznének abba, hogy elfogadják ezt a boldogságot Önöktől, ha ez a boldogság szenvedésen alapul, tegyük fel, akár csak egy jelentéktelen, de könyörtelenül és igaz-

²³ *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezet, 47. (Galgóczy Árpád ford.)

²⁴ *Vö.: Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezet, 47. (Galgóczy Árpád fordítása alapján.)

ságtalanul megkínzott lény szenvedésén is, beleegyeznének-e, hogy e boldogság elfogadásával örökre boldogok legyenek? Mondják meg, dönthetett-e másként Tatjana az ő emelkedett lelkével, oly sokat szenvedett szívével? Nem, a tiszta orosz lélek így dönt: „Veszítsem el csak én egyedül a boldogságom, legyen az én boldogtalanságom mérhetetlenül nagyobb, mint ezé az öregemberé, és végül, ne szerezzon soha senki tudomást, ez az öregember sem, az én áldozatomról, és soha senki ne méltányolja azt, de nem akarok boldog lenni azáltal, hogy egy másik embert tönkreteszek!” Ez tragédia, amely be is következik, a határt már nem lehet átlépni, már túl késő, és íme, Tatjana elküldi Anyegin. Azt mondhatják erre, hogy hiszen Anyegin is boldogtalan; Tatjana az egyiket megmentette, a másikat viszont tönkretette! Már megbocsássanak, de itt egy másik kérdéstről van szó, amely, lehet, hogy akár az egész mű legfontosabb kérdése. Mellesleg, annak a kérdésnek, hogy Tatjana miért nem ment el Anyeginnel, nálunk, legalábbis ami az irodalmunkat illeti, a maga nemében igen jellemző története van, ezért engedtem meg magamnak, hogy ilyen hosszasan beszéljek róla.²⁵ És az a legjellemzőbb, hogy a kérdés erkölcsi megoldását oly sokáig vitatták nálunk. Jómagam úgy gondolom, még ha Tatjana történetesen szabaddá vált volna is, ha idős férje meghal, és ő özvegyen marad, úgy még akkor sem ment volna el Anyeginnel. Ismerni kell e jellem egész lényegét! Hiszen Tatjana látja, hogy ki is Anyegin valójában: az örök vándor hirtelen meglátta az asszonyt, akit korábban nem méltatott figyelemre, az új, csillogó és megközelíthetetlen helyzetben – de hiszen éppen ebben az új helyzetben van minden bizonyos a dolog lényege. Hiszen ennek a lánynak, akit valaha majdhogynem lenézett, most hódol az egész nagyvilági társaság, az a nagyvilági társaság, amely szörnyen nagy tekintély Anyegin szemében, Anyegin minden egyetemes törekvése ellenére – igen, pontosan ezért, ezért rohan most Anyegin Tatjanához elvakultan! Itt van az én eszményem, kiált fel, itt van az én megváltásom, a szabadulás bánatos vágyakozásomból, amit nem vettem észre eddig, pedig „a boldogság oly valószínű, oly közeli volt!”²⁶ És ahogy hajdan Aleko Zemfirához, úgy rohan most Anyegin Tatjanához, ebben az új, szeszélyszülte álomképben keresve a megoldást az összes kínzó kérdésre. De vajon Tatjana nem látja-e benne mindezt, vajon nem ismerte-e fel már rég, ki is Anyegin valójában? Hiszen Tatjana biztosan tudja, hogy Anyegin lényegében csupán saját új álomképét, és nem őt szereti, aki ugyanolyan alázatos maradt, mint régen! Tudja, hogy Anyegin valami mást lát benne, nem azt, ami ő valójában, és hogy nem is őt szereti, sőt talán hogy nem is szeret senkit, és nem is lenne képes rá, hogy bárkit is szeressen, minden gyötrelmes szenvedése ellenére! Anyegin egy álomképet szeret, de hiszen ő saját maga is egy álomkép. Hiszen ha Tatjana követné, Anyegin már másnap kiábrándulna belőle és gúnyos mosollyal tekintene saját rajongására. Nincs a lába alatt semmiféle talaj, olyan, mint egy szél sodorta fűszál. Tatjana

²⁵ Dosztojevszkij itt Belinszkij Puskinról szóló cikksorozatának kilencedik darabjával vitázik.

²⁶ *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezet, 47.

egészen más: nála a kétségbeesésben is és abban a szenvedő tudatban is, hogy az élete elveszett, mégis van valami szilárd és megingathatatlan, amire a lelke támaszkodni tud. Ez a gyermekkor, a szülőföld, a falusi eldugott vidék emléke, ahol alázatos, tiszta élete elkezdődött – ez „az ágak árnyéka és a kereszt szegény dadájának sírdombja felett”.²⁷ Ó, ezek az emlékek és régi képek most mindennél drágábbak számára, egyedül ezek maradtak meg neki, de éppen ezek a képek óvják meg lelkét a végső kétségbeeséstől. És ez nem kevés, nem, ez már nagyon is sok, mivel itt egy teljes alapzat van, valami, ami megingathatatlan és lerombolhatatlan. A szülőfölddel, a néppel, a nép szentségével való érintkezés mutatkozik itt meg. De mi je van Anyeginnek, és ki ő maga valójában? Hiszen Tatjana nem követheti együttérzésből, hogy csupán vigasztalja, hogy legalább egy időre megajándékozza a boldogság káprázatával az iránta érzett szerelméből fakadó végtelen szánságtól indítva, miközben biztosan tudja előre, hogy Anyegin már másnap gúnyos mosollyal néz majd erre a boldogságra. Nem, vannak mély és állhatatos lelkek, akik szentségeiket nem képesek tudatosan kiszolgáltatni, hogy azok gyalázat tárgyává legyenek, még határtalan együttérzésből sem. Nem, Tatjana nem követhette Anyegint.

Így tehát Puskin az *Anyegin*ben, ebben a halhatatlan és utolérhetetlen elbeszélő költeményében, nagy népi íróként jelent meg, mint ahogyan ölelte soha senki. Puskin egyszerre a legélesebb szemmel és a leglátványosabb módon mutatott rá lényegünkre, a nép felett álló társadalmunknak legbelső magjára. Puskin, miközben megmutatta az orosz vándor típusát, aki egészen napjainkig vándorolt, és még ma is úton van, miközben nagyszerű érzékével elsőként ragadta meg ezt a típust, annak történelmi sorsával és a mi eljövendő sorsunkra nézve is óriási jelentőségével együtt, miközben az orosz nő alakjában mellé helyezte a pozitív és kétségtelen szépség típusát, Puskin, természetesen szintén elsőként az orosz írók közül, művészi tevékenységének ezen korszakához tartozó más műveiben a pozitívan csodálatos orosz típusok egész sorát vonultatta fel előttünk, az orosz nép köréből kutatva fel őket. E típusok legfőbb szépsége igazságukban áll, kétségtelen és kézzelfogható igazságukban, úgyhogy tagadni ezeket a típusokat ma már lehetetlen, mivel plasztikus megformázottságukban állnak előttünk. Újra megemlítem: nem mint irodalmi kritikus beszélek, és éppen ezért nem is kezdek hozzá, hogy gondolatomat költőnk e zseniális műveinek különösebben részletes irodalmi elemzésével világítsam meg. Az orosz krónikás barát típusáról például egy egész könyvet lehetne írni, hogy megmutathassuk ezen nagyszerű orosz alak egész jelentőségét és fontosságát számunkra, azét az alakét, amelyet Puskin lelt fel az orosz földön, ő ábrázolta, formázta meg plasztikusan, és ő állította elénk immáron mindörökké, kétségtelen, alázatos és fenséges szellemi szépségében, a népi élet azon hatalmas szellemének bizonyosságaként, amely képes ilyen vitathatatlan igaz-

²⁷ Vö.: *Jevgenyij Anyegin* VIII. fejezet, 46.

ságú alakokat kiválasztani magából.²⁸ Ez a típus most már adott számunkra, létezik, nem lehet kétségbe vonni, nem lehet azt állítani, hogy csupán alaptalan kitalálás, a költő fantáziájának terméke, ábrándkép. Vizsgálják meg Önök is, és ugyanez lesz a véleményük: igen, ez a típus létezik, következésképpen létezik a nép szelleme is, amely létrehozta, következésképpen e népi szellem éltető ereje is létezik, és ez az éltető erő hatalmas és határtalan. Puskinnál mindenütt az orosz jellembe, az orosz jellem szellemi erejébe vetett hit szavát halljuk, márpedig ahol hit van, ott reménység is van, az orosz emberben való nagy reménység.

Jót és dicsőt remélve már
Aggálytalan előre látok²⁹

– mondta maga a költő valami más kapcsán, de ezek a szavak illenek egész nemzeti alkotó tevékenységére. És nem volt még sem előtte, sem utána egyetlen orosz író sem, aki ilyen meghittságbn, ilyen testvériségbn egyesült volna a saját népével, mint Puskin. Ó, nálunk az írók között a népnek rengeteg jó ismerője akad, akik olyan tehetségesen, olyan éles szeműen és olyan szeretettel írtak a népről, mégis, ha Puskinnal hasonlítjuk őket össze, be kell látnunk, hogy egy vagy legjobb esetben két, Puskin legutolsó követőit érintő kivételtől eltekintve, ők mindmáig csupán „uraságok”, akik a népről írnak. A legtehetségesebbeknél is, még ezt a két, most említett kivételt is ideértve, valahogy mégiscsak mindig felbukkan valami, ami gőgösséget hordoz, valami, ami egy másfajta életből és világból került oda, valami, ami fel akarja emelni magához a népet, és boldoggá akarja tenni ezzel a felemeléssel. Puskinban viszont pontosan van valami, ami *valóban* összeforrt a néppel, ami szinte egyfajta naiv meghatódottsáig megy el nála. Vegyék csak az *Elbeszélést a medvéről és arról, hogyan ölte meg a muzsik az ő bojárasszony-medvefeleségét*,³⁰ vagy gondoljanak erre a sorra:

Hej, Iván, ha felhörpintünk...³¹

– és megértik, mit is akarok mondani.

Nagy költőnk a művészet és a művészi éleslátás mindezen kincseit mintegy útmutatásként hagyta az utána következő művészekre, mindazokra, akik ugyan ezen a mezőn fognak munkálkodni. Határozottan állíthatjuk: Puskin nélkül nem lettek volna az utána következő tehetségek sem. Legalábbis nem nyilatkoztak

²⁸ A *Borisz Godunov* (1825) Pimen szerzeteséről van szó.

²⁹ Dosztojevszkij itt Puskin *Stanzák* (1826) című versének első két sorát idézi. (Weöres Sándor ford.)

³⁰ A Dosztojevszkij által az *Elbeszélés a medvéről és arról, hogyan ölte meg a muzsik az ő bojárasszony-medvefeleségét* címen említett mese Puskin életében nem jelent meg, a későbbi kiadásokban a szerkesztők által adott *Сказка о медведихе* címen szerepel.

³¹ Puskin *Свят Иван, как петь мы станем...* (1833) kezdősorú verséről van szó.

volna meg olyan erővel és olyan világosan, minden nagyszerű adottságuk ellenére sem, mint ahogyan ez a későbbiekben, immáron napjainkban sikerült nekik. De nem csupán a költészetről, nem csupán a művészi alkotásról van szó: Puskin nélkül talán nem szilárdult volna meg ilyen rendíthetetlen erővel (ahogy ez később megmutatkozott, bár még mindig nem mindenkinél, hanem csak igen keveseknél) a mi orosz önállóságunkba vetett hitünk, népi erőinkhez fűzött már most tudatos reményünk, majd hitünk az európai népek családjában betöltendő jövőbeli önálló rendeltetésünkben. Puskin e nagy tette különösen világossá válik a számunkra, ha behatóbban szemügyre vesszük azt, amit én művészi tevékenysége harmadik szakaszának nevezek.

Újra és újra elismétlem: ezek a korszakok nem különülnek el nagyon élesen egymástól. Így például Puskin néhány, még ebből a harmadik korszakából származó műve is napvilágot láthatott volna költői tevékenységének legelején, mivel Puskin mindig teljes és egész, hogy úgy mondjam, organizmus volt, amely az összes adottságát egyszerre hordozta magában, és nem kívülről fogadta be. A külső dolgok csupán felébresztették benne azt, ami már amúgy is a lelke mélyén rejtett. Ez az organizmus azonban fejlődött, és e fejlődés egyes szakaszait valóban körül lehet határolni, valamint rá lehet mutatni, minden egyes szakaszban, a fejlődés sajátos jellegére, illetve az egyik szakasznak a másiktól való kifejlődésének fokozatosságára. Ily módon, harmadik korszakába műveinek azon csoportját sorolhatjuk, amelyekben főként az egyetemes eszmék ragyogtak fel, más népek költői alakjai és képei tükröződtek, más népek génuszai öltöttek testet. E művek közül néhány már csak Puskin halála után jelent meg. És Puskin tevékenységének ez az a korszaka, amikor költőnk valami majdnem hogy csodálatos, senkinél és sehol nem hallott és nem látott jelenséget képvisel. Való igaz, az európai irodalmaknak óriási művészi génuszai voltak – Shakespeare-jei, Cervantesei, Schillerjei. De mutassanak csak egyet is e hatalmas lángelmék közül, aki olyan egyetemes érzékenységgel rendelkezett volna, mint a mi Puskinunk. És éppen ez az a képesség, nemzetiségünk legfontosabb képessége, amelyben Puskin osztozik népünkkel, és ami a legfontosabb, Puskin ezáltal népi költő. Az európai költők legnagyobbjai soha sem tudták ilyen erővel megtestesíteni magukban egy másik, talán szomszédos nép génuszát, e nép szellemét, e szellem minden rejtett mélységét és rendeltetésének minden szomorú vágyakozását, mint ahogyan ezt Puskin volt képes megjeleníteni. Ellenkezőleg, az európai költők, valahányszor csak idegen népiségek felé fordultak, saját nemzetiségük alakjában testesítették meg és a maguk módján fogták fel őket. Még például Shakespeare-nél is, az általa szerepeltetett olaszok szinte teljességgel ugyanazok az angolok. Az egyetemes jelentőségű költők közül egyedül Puskin rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy tökéletesen képes legyen idegen nemzetiségek alakjában megtestesülni. Itt van a *Jelenetek a Faustból*,³² *A fukar lovag*, vagy

³² A *Jelenetek a Faustból* (1825) című műről van szó.

az *Élt egyszer egy szegény lovag* című ballada.³³ Olvassák el újra a *Don Juant*, ha nem lenne ott a mű végén Puskin neve, soha nem jönnének rá, hogy nem egy spanyol írta.³⁴ Milyen mély, milyen fantasztikus képeket találunk a *Lakoma pestis idején* című elbeszélő költeményben!³⁵ De ezekben a fantasztikus képekben Anglia géniuszának szava hallatszik; a költemény főhősének ez a csodálatos dala a pestisről, Mary dala a következő sorokkal:

Zengő-bongó iskolában
Gyermekeink hangja száll,³⁶

ezek angol dalok, a brit géniusz szomorú vágyakozása, sírása, jövőjének fájdalmas előérzete. Gondoljanak erre a különös sorra:

Egyszer vad völgyön vándorolva...³⁷

Ez egy különös misztikus könyv első három oldalának csaknem szó szerinti fordítása, amelyet egy régen élt angol vallási szektatag írt prózában – de hát ez csak fordítás volna csupán? E verssorok szomorú és elragadtatott muzsikájában maga az északi protestantizmus, az angol főeretnek lelke csendül meg, a határokat nem ismerő misztikusé, a maga tompa, komor és legyőzhetetlen törekvésével, a misztikus álmodozás minden korlátlanágával. E különös sorokat olvasva mintha itt éreznék a reformáció századainak szellemét, érthetővé válik a kezdődő protestantizmus harci lobogása, és végül érthetővé válik maga a történelem, és nem pusztán egyedül az értelem útján, hanem mintha Önök is ott lettek volna, elhaladtak volna a szekta felfegyverkezett tábora mellett, együtt énekelték volna velük himnuszait, együtt sírtak volna velük misztikus elragadtatásaikban, és együtt hittek

³³ Puskin *A fukar lovag* című drámai költeményét 1830-ban fejezte be és a mű 1836-ban jelent meg. Puskin saját művét egy nem létező, *The Covetous Knight* című angol eredeti fordításának adta ki.

Az *Élt egyszer egy szegény lovag* (*Жил на свете рыцарь бедный*) kezdősorú ballada először csak 1930-ban jelent meg. Rövidített alakban betétként szerepel a *Jelenetek a lovagi időkből* című műben (*Сцены из рыцарских времен*. 1835, megjelent 1837-ben).

³⁴ A *Don Juan kővendége* (*Каменный гость*) című műről van szó. Puskin művét 1830-ban fejezte be.

³⁵ Puskin *Lakoma pestis idején* (*Пир во время чумы*) című drámai műve 1832-ben jelent meg, és John Wilson (1789–1854) angol romantikus költő *The City of the Plague* (1816) című művének átdolgozását jelenti. A Dosztojevszkij által emlegetett dal a pestisről, valamint Mary dala Puskitól származik.

³⁶ A két sor fordítását a Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: *Tanulmányok, levelek, vallomások* (Budapest, Magyar Helikon, 1972) címen megjelent kötet 186. oldaláról kölcsönöztük.

³⁷ Puskin *A vándor* (*Странник*) című verséről van szó, amely John Bunyan (1828–1888) *The Pilgrim's Progress from this World to that which is to Come* (1678–1684) című műve elejének átdolgozása. Először Puskin halála után, 1841-ben jelent meg.

volna velük mindabban, amiben ők hittek. Mellesleg e vallási miszticizmus mellett ott vannak a Korán szintén vallási strófái, vagy másképpen a *Korán-utánzatok*: vajon itt nem a muzulmán nyilatkozik meg, vajon ez nem a Korán szelleme és kardja maga, a hit naiv fensége és félelmetes, véres ereje?³⁸ És itt van az ókori világ is, itt van *Az egyiptomi éjszakák*, itt vannak ezek a földi istenek, akik istenként trónolnak saját népük felett, miközben immár megvetik a nép géniuszát és e géniusz törekvéseit, már nem hisznek benne, és valóban elkülönült istenekké válva és beleőrülve ebbe az elkülönültségbe, halál előtti unalmukban és szomorú vágyakozásukban magukat fantasztikus bestiális tettekkel szórakoztatják, a rovar, a nőstény pók kéjvágyával, amelyik saját hímjét falja fel.³⁹ Nem, határozottan állítom, nem volt még ilyen egyetemes érzékenységgű költő, mint Puskin, és nemcsak az érzékenység lényeges itt, hanem ezen érzékenység bámulatos mélysége, saját szellemének idegen népek szellemében való megtestesítése, amely szinte teljesen tökéletes, és éppen ezért csodálatos is, mivel a világ összes költője közül sehol és senkinél nem ismétlődött meg ez a jelenség. Ez csak Puskinnál van így, és ebben az értelemben, ismétlem, példátlan és hallatlan jelenség, és szerintünk még profetikus is, mivel... mivel éppen itt fejeződött ki leginkább az ő nemzeti orosz ereje, éppen itt fejeződött ki költészetének népisége, a népiség a maga további fejlődésében, jövőnk népisége, azé a jövőé, amely már benne rejlik a jelenben, és ez számunkra profetikusan fejeződött ki. Mert mi más lenne az orosz népiség szellemének ereje, ha nem az a törekvése, amely az egyetemes és az összemberi felé irányul végső célját tekintve? Puskin, népi költővé válva, amint érintkezésbe került a népi erővel, azonnal megérezte ezen erő hatalmas eljövendő jelentőségét. Ebben látok, ebben próféta ő.

Valóban, mit is jelent számunkra a péteri reform, és nemcsak a jövőre vonatkozóan, hanem arra nézve is, ami már volt, megtörtént, ami már nyilvánvalóvá vált? Mi is volt számunkra ez a reform? Hiszen számunkra nem csupán az európai öltözködés, szokások, találmányok és az európai tudomány átvételéből állt. Vizsgáljuk meg, nézzük meg közelebbről, hogy mi is történt. Igen, nagyon is lehetséges, hogy eredetileg csak ebben az értelemben kezdett neki Péter a reform megvalósításának, vagyis a közvetlen utilitarizmus értelmében, de a későbbiekben, alapeszméjének továbbfejlesztése során, Péter kétségtelenül valamilyen titkos érzéknek engedelmeskedett, amely ügyének megvalósítása közben más, jövőbeli és a kizárólagos közvetlen utilitarizmusnál vitathatatlanul hatalmasabb célok felé vonzotta. Pontosán ugyanígy, az orosz nép sem pusztán utilitarizmusból fogadta el a reformot, hanem kétségkívül szinte már azonnal előre megérezett egy bizonyos további, a közvetlen utilitarizmusnál összehasonlíthatatlanul magasabb rendű célt – természetesen, ezt újra csak elismétlem, ezt a célt öntudatlanul,

³⁸ A *Korán-utánzatok* 1824-ben íródott, és először 1826-ban jelent meg.

³⁹ Az *Egyiptomi éjszakák* valószínűleg 1835-ben íródott, a műbe Puskin beledolgozta a korábban keletkezett, német kiadásokban *Kleopátra* (1824–1828) címen szereplő versét.

ugyanakkor mégis közvetlenül és elevenen érzékelt. Hiszen mi akkor egyszerre a legélettelebb újraegyesülés, az összembari egyesülés felé kezdtünk el törekedni! Mi nem ellenségesen (mint ahogy, úgy tűnhet, történnie kellett volna) fogadtuk be a lelkünkbe az idegen népek géniuszeit, hanem barátian, a legteljesebb szeretettel, valamennyit együttesen, miközben nem részesítettük előnyben az egyik törzset a másikkal szemben, és ösztönösen képesek voltunk arra, szinte a legelső lépéstől kezdve, hogy észrevegyük és feloldjuk az ellentmondásokat, megbocsássuk és összebékítsük a különbségeket, amivel már ki is mutattuk készségünket és hajlandóságunkat – amely saját magunk számára is csak nem sokkal előtte mutatkozott meg és vált világossá –, a hatalmas árja nemzetség összes törzsével való általános és egyetemes emberi újraegyesülésre. Igen, az orosz ember rendeltetése minden kétséget kizáróan összeurópai és egyetemes. Igazi orosz, teljesen orosz, valószínűleg lehet, hogy nem jelent mást csupán (végső soron, ezt hangsúlyozom), mint az összes ember testvérévé válni, *össz-emberré*, ha így jobban tetszik. Ó, ez a mi egész szlavofilizmusunk és nyugatosságunk nem más, mint csupán egy nagy, bár történelmileg szükségszerű félreértés. Az igazi orosz számára Európa, valamint az egész nagy árja törzs sorsa ugyanolyan drága, mint maga Oroszország, mint saját szülőföldjének sorsa, mert a mi sorsunk nem más, mint az egyetemeség, és méghozzá nem a karddal, hanem a testvériség erejével és az emberek újraegyesítését célul kitűző testvéri törekvésünk erejével megszerzett egyetemesség.⁴⁰ Ha elmélyednek a péteri reformot követő történelmünkben, már megtalálhatják ezen gondolatom, vagy ha így jobban tetszik, ezen ábrándom nyomait és előjeleit az európai törzsekkel való érintkezésünk jellegében, sőt még állami politikánkban is. Hiszen mi mást tett Oroszország politikáját tekintve végig ez alatt a két évszázad alatt, ha nem Európát szolgálta, talán sokkal inkább, mint saját magát? Nem gondolom, hogy ez csupán politikusaink ügyetlenségéből származott volna. Ó, Európa népei nem is tudják, milyen drágák nekünk! És később, ebben hiszek, mi, illetve már nem is mi, hanem a jövő orosz emberei, mindannyian megértik majd egytől egyig, hogy igazi orosz, valószínűleg válnunk nem jelent mást, mint arra törekednünk, hogy immáron végérvényesen kibékítsük az európai ellentmondásokat, kiutat mutassunk az európai vágyakozásnak a mi össz-emberi és mindent egyesítő orosz lelkünkben, hogy testvéri szeretettel fogadjuk be ebbe a lélekbe az összes testvérünket, és legvégül pedig, hogy talán kimondjuk az összes törzs harmóniájának, a krisztusi evangélium törvénye szerinti nagy egyetemes harmóniájának, végleges testvéri egyetértésének végső szavát! Tudom, nagyon is jól tudom, hogy

⁴⁰ Vö.: K. Aksakov az „igazi szlavofilizmus” krédójának is nevezhető megállapításával: „Az orosz nép nem egy nép, hanem az emberiség. Csak azért nép csupán, mivel kizárólagos népi lényegű (*смысл*) népek veszik körül, és ezért benne az emberiség népiségként jelentkezik. Az orosz nép szabad, nem tartalmaz külső állami elemet magában, nem tartalmaz semmi feltételest [...]”. „[...] Az orosz ember közös lényege (*смысл общий*) a szabadság, az igazi szabadság, és a feltételeesség hiánya mindenütt”. АКСАКОВ, К. С.: *Полное собрание сочинений*. Т. 1. Москва, 1889. 597.

szavaim talán rajongónak, túlzónak, fantasztikusnak tűnhetnek. Ám legyen, de akkor sem bánom, hogy ezt elmondtam. Ezt el kellett mondanom, különösen most, ebben az ünnepi percben, a nagy zseni előtti hódolat percében, aki pontosan ezt a gondolatot testesítette meg művészi alkotóerejében. És nemegyszer elmondták már ezt a gondolatot, nincs abban semmi új, amiről most beszélek. De ami a legfontosabb, mindez önhittségnek tűnhet: „Hát, úgymond, nekünk rendeltetett volna ez a sors, ennek a mi koldus, durva földünknek? Hát éppen mi lennénk arra hivatva az összes nép közül, hogy kimondjuk ezt az új szót?” De hát vajon a gazdasági dicsőségről beszélek itt, a kard vagy a tudomány dicsőségéről? Én csupán az emberek testvériségéről beszélek és arról, hogy az egyetemes, az össz-emberi-testvéri egyesítésre talán leginkább az orosz szív rendeltetett az összes nép közül, ennek jeleit látom a történelmünkben, tehetséggel megáldott személyiségeinkben, Puskin művészi zsenijében. Legyen a mi földünk koldus, ám e koldus földet „rab képében járta be Krisztus, áldást osztva”.⁴¹ Miért ne lennénk képesek magunkba fogadni Krisztus utolsó szavát? Hát ő maga vajon nem jászolban született-e? Ismétlem: már legalábbis rá tudunk mutatni Puskinra, zsenijének egyetemességére és össz-emberi mivoltára. Hiszen képes volt arra, hogy úgy fogadja a lelkébe az idegen géniuszokat, mintha a sajátjai lennének. A művészetben legalábbis, a művészi alkotás terén Puskin minden kétséget kizáróan kifejezésre juttatta az orosz szellem törekvésének ezt az egyetemességét, és ebben már nagy jelentőségű útmutatás rejlik. Ha gondolatunk csupán ábránd, akkor Puskinnál legalábbis van mire alapítani ezt az ábrándot. Ha Puskin tovább él, lehetséges, hogy az orosz lelket halhatatlan és nagyszerű, európai testvéreink számára már érthető alakokban jeleníti meg, lehetséges, hogy sokkal közelebb hozta volna hozzánk európai testvéreinket annál, mint ahol most vannak, talán meg tudta volna értetni velük törekvéseink egész igazságát, és ők így már jobban értenének minket annál, mint ahogyan ma, sejteni kezdenék, hogy kik vagyunk valójában, nem néznének ránk többé olyan bizalmatlanul és fölényesen, mint ahogy ezt még ma is teszik. Ha Puskin tovább él, úgy talán közöttünk is kevesebb lenne a félreértés és a vita annál, mint amennyi ma van. De Isten másképpen látta jónak. Puskin erői teljében halt meg, és kétségkívül magával vitt a sírba egy nagy titkot. És ezt a titkot most nélkülük próbáljuk megfejteni.

Sisák Gábor fordítása

⁴¹ Dosztojevszkij itt Fjodor Ivanovics Tyutsev (1803–1873) *Ezek a szegény falvak* (*Эти бедные селенья*, 1855) című versének egyik sorát parafrázeálja.